

Ευγενία Δρακοπούλου

Η σερβική παρουσία στην Καστοριά τις παραμονές της τουρκικής κατάκτησης

Οι ιστορικές και πολιτιστικές μαρτυρίες για την πολύχρονη παρουσία των Σέρβων στην Καστοριά κατά τον 14ο αιώνα παρέχουν τη δυνατότητα προσδιορισμού των επεμβάσεων στη διοίκηση και την πολιτιστική ανάπτυξη της βυζαντινής πόλης.

Η σερβική παρουσία στην Καστοριά άρχισε το καλοκαίρι του 1334, όταν ο Στέφανος Δουσάν, συνοδευόμενος από το βυζαντινό ευγενή Συργιάννη, εξεστράτευσε εναντίον της Μακεδονίας με σερβικό και αλβανικό στρατό¹. Το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου, ο Συργιάννης κατέλαβε με σερβικά στρατεύματα την Καστοριά². Η πρώτη αυτή σερβική κατοχή της πόλης φαίνεται ότι δεν κράτησε παρά λίγους μήνες γιατί θεωρούμε ότι με την ειρήνη της 26ης Αυγούστου 1334 που συνήψαν στη Θεσσαλονίκη ο Ανδρόνικος Γ΄ και ο Στέφανος Δουσάν³, επεστράφη στους βυζαντινούς. Οι όροι βέβαια της συνθήκης δεν αναφέρονται αλλά είναι γεγονός ότι η Καστοριά κατακτήθηκε αργότερα από το Δουσάν.

Για την οριστική κατάκτηση της Καστοριάς από το Στέφανο Δουσάν δεχόμαστε την άποψη του Dinić, που την τοποθετεί μερικά χρόνια αργότερα, μεταξύ Σεπτεμβρίου 1342 και Αυγούστου 1343, ταυτόχρονα με την κατάληψη του Βερατίου και των Κανίνων, όπως αναφέρει σημείωμα στο σερβικό ψαλτήριο του Branko Mladenović⁴.

---

¹ Cantacuzenus I, 450-458· Gregoras I, 489-501.

² Cantacuzenus I, 451· *Životi kraljeva*, 226.

³ Cantacuzenus I, 457· Gregoras I, 501, 8· *Životi kraljeva*, 224, 225· Dölger, *Regesten*, αρ. 2815.

⁴ M. Dinić, *Za hronologiju Dušanovih osvajanja vizantiskih gradova*, *ZR VI 4* (1956) 4-6. Οι παλιότεροι ιστορικοί δέχονταν τη χρονολογία 1345/46 για την κατάκτηση των τριών πόλεων.

Στο συγκεκριμένο σημείο, υπάρχει μία σύγχυση στις βυζαντινές πηγές σχετικά με το πρόσωπο που υπήρξε διοικητής της Καστοριάς.

Σύμφωνα με το Νικηφόρο Γρηγορά, τον Απρίλιο του 1346, ο Δουσάν, όταν στέφθηκε αυτοκράτορας στα Σκόπια από το σέρβο πατριάρχη, ανέθεσε στο γιο του την ηγεμονία της περιοχής μεταξύ του Δούναβη και της πόλης των Σκοπίων, «εαυτῶ δ' αὐ τῶν ἐκεῖθεν Ρωμαϊκῶν χωρῶν καὶ πόλεων, κατὰ τὴν εἰθισμένην Ῥωμαίοις δίαιταν, ἄχρι καὶ ἐς τὰ περὶ Χριστούπολιν τῶν παροδῶν στενά»⁵.

Σύμφωνα όμως με το Χαλκοκονδύλη «ὁ βασιλεύς ἀπὸ τῆς τῶν Σκοπίων πόλεως ὠρμημένος, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ ἄνδρας τε τὰ εἰς πόλεμον ἀγαθοὺς καὶ στρατιὰν οὐ φαύλην, πρῶτα μὲν τὰ περὶ Καστορίαν κατεστρέψατο χωρία» και στη συνέχεια «τὰ μέντοι περὶ τὸν Ἰστρον Βούλκῳ τῷ Ἐλεάζαρω τοῦ Πράγκου ἐπέτρεψε, καὶ τὰ ἀμφὶ τὴν Τρίκην καὶ Καστορίαν Νικολάῳ τῷ ζουπάνῳ, καὶ τὰ περὶ Αἰτωλίαν Πριαλούπι»⁶. Κατὰ το Γρηγορά λοιπόν, ο Δουσάν κυβέρνησε ο ίδιος τις πρώην βυζαντινές περιοχές, ενώ κατὰ το Χαλκοκονδύλη μοίρασε τις περιοχές δίνοντας τα Τρίκαλα και την Καστοριά στο ζουπάνο Νικόλαο. Η αναφορά αυτή του Χαλκοκονδύλη έχει δημιουργήσει προβλήματα και ως προς την ταύτιση του ζουπάνου Νικολάου⁷ και κυρίως ως προς την εγκυρότητα της πληροφορίας, δεδομένου ότι ο ίδιος συγγραφέας σε άλλο σημείο αναφέρει «τὸν Βούλκον τὸν τοῦ Βράγγου τοῦ Πλακίδεω υἱόν, Καστορίας καὶ Ὀχρίδος τῆς ἐν Μακεδονία ἡγεμόνος»⁸.

Στα 1350 επικυρώθηκε η κυριαρχία των Σέρβων στην πόλη της Καστοριάς με τη συμφωνία μεταξύ του Στέφανου Δουσάν και του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού στη Θεσσαλονίκη⁹.

---

⁵ Gregoras II, 747.

⁶ Laonici Chalcocondylae, *Historiarum Demonstrationes* I, ed. E. Darkó, Budapest 1922, 25-26 (στο εξής: Χαλκοκονδύλης).

⁷ Για την ταύτιση του ζουπάνου Νικολάου βλ. Jireček, *Geschichte*, 435· M. Lascaris, *Deux chartes de Jean Uroš, dernier Nemanide*, *Byzantion* 25-27 (1955-57) 321. Βλ. και M. Lascaris, *Le monastère de Mésonisiotissa et la famille serbe des Bagaš*, *XIIIe Congrès International des Études Byzantines*, Ohrid 1961, *Résumés et Communications*, 61· *PLP*, αρ. 21244· M. Dinić, Rastislalići, *ZRVI* 2 (1953) 143-144.

⁸ Χαλκοκονδύλης I, 49.

⁹ Dölger, *Regesten*, αρ. 2967.

Μετά το θάνατο του Στέφανου Δουσάν (1355), ο αντίπαλος του γιού και διαδόχου του Συμεών Ούρσεσις Παλαιολόγος¹⁰ ανακηρύχθηκε ανεξάρτητος κυβερνήτης Ηπείρου, Ακαρνανίας και Αιτωλίας¹¹. Η κυριαρχία του στην Καστοριά αναφέρεται στη μοναδική επιγραφική μαρτυρία ναού της πόλης που μνημονεύει ιστορικό γεγονός την εποχή αυτή. Η αναφορά δεν είναι τυχαία διότι, όπως αποδεικνύεται από τα γεγονότα, ο Συμεών συνδέθηκε στενά με την πόλη, στην οποία και κατοίκησε. Συγκεκριμένα, το 1356, όταν ο Νικηφόρος Β΄ Orsini εξεστράτευσε εναντίον της Θεσσαλίας «τὸν ἴδιον γαμβρὸν Συμεὼν τῆς ἀρχῆς ἐμβαλὼν τοῦ δεσποτάτου, εἰς Καστορίαν ἐκπέμπει τοῦτον μετὰ καὶ τῆς βασιλίσσης Θωμαΐδος»¹². Ο Συμεών, «ἐν Καστορίᾳ γενόμενος, καὶ ταύτην εἰληφῶς παραυτίκα καὶ φρούριά τινα καὶ πόλεις καὶ χώρας πλείστας, ἐν τῇ Καστορίᾳ τὴν οἴκησιν ἐποιήσατο»¹³.

Στη συνέχεια, ένα σημείο το οποίο αξίζει ιδιαίτερα να αναφερθεί αποτελεί η σχέση του σέρβου ηγεμόνα Ροδοσλάβου Χλαπένου με την Καστοριά, όταν στα τέλη του 1359, εκδηλώθηκαν οι επαναστατικές του τάσεις¹⁴. Παλιότερα, είχε θεωρηθεί βέβαιη από τους μελετητές η κατάληψη της Καστοριάς από το Χλαπένο, που είχε ήδη στην κυριαρχία του τη Βέροια και την Έδεσσα¹⁵. Το βασικό σημείο στο οποίο στηρίχθηκε η θέση αυτή είναι το «παραδοτήριο» έγγραφο της μονής της Μεσσησιώτισσας στη μονή Αγίου Παύλου του Αγίου Όρους από τον «Νικόλαο Παγάση τὸν Βαλδουβίνο». Ο τελευταίος είχε λάβει

¹⁰ Papadopoulos, *Palaiologen*, αφ. 40· *PLP*, αφ. 21185.

¹¹ Cantacuzenus III, 314· Gregoras III, 55. Για τους τίτλους των σέρβων ηγεμόνων βλ. L. Maksimović, *Grci i Romanija u srpskoj vladarskoj tituli*, *ZRVI* 12 (1970) 61-78.

¹² Τὸ Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων κατ' ἀνέκδοτον δημῶδη ἐπιτομήν, ἔκδ. Α. Βρανούσης, *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962) 75-76 (στο ἐξῆς: *Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων*).

¹³ Σύμφωνα με τη δημῶδη ἔκδοση του Χρονικοῦ τῶν Ἰωαννίνων, 76: «Φθάνοντας λοιπὸν ὁ Συμεὼν εἰς τὴν Καστορίαν, με λόγους ἀπατηλοῦς καὶ ὑποσχέσεις γίνεται ἐξουσιαστής τῆς Καστορίας καὶ παραυτίκα ἔπιασε μερικά φρούρια ἐμετατόπισε καὶ ἄλλας πόλεις καὶ χωρία μέσα εἰς τὴν Καστορίαν». Ο Βρανούσης (*Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων*, 106) θεωρεῖ ὅτι το κείμενο ἔχει διαταραχθεῖ ἀπὸ τους αντιγραφείς -ὄχι ἀπὸ τον τελευταῖον γιατί θα το εἶχε επανορθώσει ὁ Αραβαντινός- καὶ ὅτι η φράση ἴσως ἦταν αρχικὰ «ἔπιασε μερικά φρούρια καὶ ἄλλας πόλεις καὶ ἐμετατόπισε [=μετώκισε;] μέσα εἰς τὴν Καστορίαν».

¹⁴ Για τὸν Χλαπένο, βλ. H. Matanov, Radoslav Hlapen - Soverain féodal en Macédoine méridionale durant le troisième quart du XIVe siècle, *Études Balkaniques* 4 (1983) 68-87.

¹⁵ *PLP*, αφ. 21244, ὅπου καὶ παλαιότερη βιβλιογραφία· Matanov, ὅ.π.

τη μονή: «κατά διαδοχὴν καὶ κληρονομίαν ἀπὸ τοῦ πενθεροῦ μου Ροδοσλάβου τοῦ Χλαπένου σεβασμίαν καὶ ἱερὰν μονήν, τὴν παρ' ἐκείνου ἀνεγερθεῖσαν ἐκ βάρθρων αὐτῶν τῇ ὑπερευλογημένῃ ἡμῶν δεσποίνῃ καὶ θεομήτορι, τὴν οὕτω πῶς καλουμένην Μεσονησιώτισσαν»¹⁶. Ἡ μονὴ τῆς Μεσονησιώτισσας εἶχε στὴν ἑως τῶρα βιβλιογραφία ταυτισθεῖ σχεδόν χωρὶς ἐπιφυλάξεις με τὴ μονὴ τῆς Μαυριώτισσας στὴ λίμνη τῆς Καστοριάς¹⁷. Σε σχετικὰ πρόσφατο ἀρθρο¹⁸ υποστηρίχθηκε σωστά ὅτι ἡ μονὴ τῆς Μεσονησιώτισσας βρισκόταν στὴ θέση «Νησιόν», στὴν περιοχὴ μεταξὺ Ἐδεσσας καὶ Ἄρμισσας καὶ στὴ θέση τῆς σημερινῆς μεταβυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, ὅπου ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες ἔδειξαν ὅτι υπῆρχε παλαιότερη τρίκλιτη βασιλική καὶ ἴχνη ἀπὸ τείχη καὶ κτήρια¹⁹.

Ἀν λάβουμε ὑπόψη τὰ παραπάνω στοιχεῖα, ὕστερα ἀπὸ προσεκτικότερη ἐξέταση τῶν δεδομένων τοῦ εγγράφου, στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται τοπωνύμια σχετιζόμενα με τὴν περιοχὴ τῆς Ἐδεσσας, καθὼς καὶ ἡ λίμνη τοῦ Οστροβοῦ, συμπεραίνουμε ὅτι λανθασμένα συνδέθηκε με τὴν Καστοριά ἡ κληροδοτημένη ἀπὸ τὸ Χλαπένο στὸ Νικόλαο Παγᾶση Βαλδουβίνο μονὴ τῆς Μεσονησιώτισσας μαζί με τὴν κινητὴ καὶ τὴν ἀκίνητη περιουσία τῆς στὴν περιοχὴ.

Στὴ συνέχεια ἡ ἱστορία τῆς πόλης τῆς Καστοριάς ἔχει συνδεθεῖ με τὸ σέρβο ηγεμόνα Μάρκο, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, τὸ 1371, πήρε τὸν τίτλο τοῦ κράλη καὶ τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸν Αξιό ἕως τὴν Ἀλβανία²⁰.

Ἀπὸ τὸν κράλη Μάρκο πέρασε ἡ Καστοριά στα χέρια τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Μουζᾶκη²¹, με τρόπο ὄχι επαρκῶς ξεκαθαρισμένο καὶ σε χρόνο ὄχι ακριβῶς προσδιορισμένο.

---

¹⁶ A. P. Kazhdan, *Dva pozdnevizantiiskih akta*, VV 2 (1949) 313-320· *Miscellanea* 6, 186-187.

¹⁷ Lascaris, *Le monastère de Mésonisiotissa*, 61· Στ. Πελεκανίδης-Μ. Χατζηδάκης, *Βυζαντινὴ τέχνη στὴν Ἑλλάδα, Ψηφιδωτὰ Τοιχογραφίες, Καστοριά*, Ἀθήνα 1984, 66, 69, 81 (στο ἐξῆς: Χατζηδάκης 1984).

¹⁸ G. Subotić, *Le monastère de la Vierge Mésonisiotissa* (σερβ.) *ZRVI* 26 (1987) 125-168.

¹⁹ Βλ. Ν. Μουτσόπουλος, *Οἱ ἐκκλησίες τοῦ νομοῦ Πέλλης*, Θεσσαλονίκη 1973, 34-35 καὶ Στ. Πελεκανίδης, *Μεσαιωνικὰ Μακεδονίας*, *ΑΔ* 16, 1960, Χρονικά, 226.

²⁰ *PLP*, ἀρ. 17053, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

²¹ Ἡ ἀλβανικὴ φυλὴ τῶν Μουζᾶκη εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Μουζακιάς καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Δουσάν εἰσχώρησε στὸ νοτιότερο ἔδαφος. Γιά τὴν ἐξάπλωση τῶν Ἀλβανῶν βλ. Cantacuzenus I, 280· C. Hopf, *Chroniques Grécoromanes*,

Ο χρόνος κατάληψης της Καστοριάς από τους Αλβανούς έχει προσδιορισθεί στα 1372²². Νομίζουμε ότι δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για ακριβή χρονολόγηση. Ως *terminus post quem* θεωρούμε το 1371, έτος κατά το οποίο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η Καστοριά βρισκόταν στα χέρια του κράτη Μάρκου και ως *terminus ante quem* θεωρούμε το 1383/84, χρονολογία κατά την οποία, σύμφωνα με την επιγραφή του ναού του Αγίου Αθανασίου του Μουζάκη²³ στην Καστοριά, η πόλη βρισκόταν στα χέρια των Αλβανών.

Υστερα από το σύντομο διάγραμμα της σχέσης Σέρβων και Βυζαντινών στην πόλη της Καστοριάς θα εξετάσουμε τις συνθήκες που δημιούργησαν για την πόλη, στις διάφορες εκφάνσεις της ζωής της, τα τριάντα περίπου αυτά χρόνια της σερβικής διοίκησης. Στον εκκλησιαστικό τομέα σημαντική επισήμανση αποτελεί η σχέση της Καστοριάς με την Αχρίδα που προϋπήρξε και παρέμεινε το εκκλησιαστικό της κέντρο²⁴. Η επέμβαση των Σέρβων υπήρξε γενικά δυναμική στα εκκλησιαστικά πράγματα και η Καστοριά δεν αποτέλεσε εξαίρεση διότι κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας των σέρβων ηγεμόνων στην περιοχή φαίνεται ότι έχασε τον τίτλο της πρωτόθρονος. Καταλήγουμε σε αυτό το συμπέρασμα, διότι το 1346, σε χρυσόβουλλο λόγο του Στεφάνου Δουσάν προς τη μονή Εσφιγμένου, υπογράφει ο Ιωάννης, μητροπολίτης Σκοπίων, πρωτόθρονος²⁵.

Το 1361, εξάλλου, σύμφωνα με επιγραφή του ναού της Παναγίας στο Zaum της Γιουγκοσλαβίας, χρονολογημένη στα 1361, τον τίτλο του πρωτοθρόνου έχει ο επίσκοπος Δεαβόλεως Γρηγόριος²⁶.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η επισκοπή Καστοριάς επανέκτησε τον τίτλο της πρωτόθρονος αμέσως μετά το τέλος της σερβικής κατοχής, εφόσον στα

---

inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques, Berlin 1873, 531· A. Ducellier, *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Age*, Thessalonique 1981, 484-485.

²² Ducellier, ό. π., 485· Vassiliki Kravari, *Villes et Villages de Macédoine Occidentale*, Paris 1989, 55, σημ. 173.

²³ Ευγενία Δρακοπούλου, *Η χριστιανική Καστοριά με βάση τις επιγραφές των ναών της (12ος-16ος αι.) Α΄*, Αθήνα 1991 (διδακτ. διατρ. δακτ.) 181-187, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

²⁴ Κατά τον 14ο αιώνα, η επισκοπή Καστοριάς εξακολουθεί να εξαρτάται από την αρχιεπισκοπή Αχρίδος. Βλ. H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig 1902, 21.

²⁵ *Esphigmenou*, αρ. 22, στ. 54· Solovjev-Mošin, αρ. XIII, 96-103.

²⁶ Grozdanov, *Ohridsko*, 197.

1383/84, στην επιγραφή του ναού του Αγίου Αθανασίου Μουζάκη στην Καστοριά αναφέρεται ο «Γαβριήλ επίσκοπος και πρωτόθρονος»²⁷.

Εκτός από εκκλησιαστικό κέντρο, η Αχρίδα, υπήρξε την εποχή αυτή και καλλιτεχνικό κέντρο. Στα τοιχογραφημένα μνημεία της Καστοριάς είναι εμφανής η συγγενική τεχνοτροπία με τη ζωγραφική που συναντάται σε αρκετά μνημεία της δυτικής Μακεδονίας, ιδίως στην περιοχή της Αχρίδας²⁸. Ακόμη, την ίδια εποχή, το β΄ μισό του 14ου αιώνα, διαπιστώνουμε μια νέα πνοή στην καλλιτεχνική κίνηση της Καστοριάς, εφόσον κατά το α΄ μισό του αιώνα δεν έχουν εντοπισθεί παρά σποραδικά δείγματα καλλιτεχνικής δημιουργίας, εικόνες και τοιχογραφίες. Η έλλειψη αυτή θα πρέπει να αποδοθεί στις ταραγμένες ιστορικές συνθήκες που επικρατούσαν στην πόλη μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα, εποχή που την κατέλαβαν οι Σέρβοι. Είναι χαρακτηριστικό ότι την εποχή της σερβικής κατοχής καλλιτεχνικά εργαστήρια ανέλαβαν να τοιχογραφήσουν έξι σύμφωνα με τις έως τώρα γνώσεις μας ναούς της Καστοριάς, ενώ συνεχιζόταν και η ανέγερση ναών.

Η κυριότερη καλλιτεχνική τάση στην πόλη την εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από μία συνειδητή επιλογή αντικλασσικής ζωγραφικής, που όμως η ποιότητά της βεβαιώνει ότι δεν πρόκειται για απλουστευτική επαρχιακή τέχνη²⁹. Η τεχνοτροπία αυτή παρατηρείται στις τοιχογραφίες του ναού του Ταξιάρχη Μητροπόλεως, που θα αναφερθεί στη συνέχεια, και του κυρίως ναού του Αγίου Νικολάου Κυρίτση, σε τμήματα του ανατολικού, βόρειου και δυτικού τοίχου, καθώς και στα πλάγια της εισόδου του ναού³⁰.

Επίσης πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες έφεραν σε φως μία σειρά τοιχογραφημένων ναών μέσα στην Καστοριά, που, με βάση την τεχνοτροπία τους, μπορούν να χρονολογηθούν την εποχή που μας απασχολεί. Πρόκειται για τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Νικολάου της ενορίας του Αγίου Λουκά³¹,

---

²⁷ Βλ. σημ. 23 και Β. Άτέσης, *Επισκοπικοί κατάλογοι της Έκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι σήμερα*, Αθήναι 1974, 451.

²⁸ Για τα μνημεία της Αχρίδας την εποχή αυτή, βλ. Grozdanov, ό.π.

²⁹ Χατζηδάκης 1984, 102.

³⁰ Στ. Πελεκανίδης, *Καστοριά, Ι, Βυζαντιναι Τοιχογραφίαι*, Θεσσαλονίκη 1953, πίν. 155-160.

³¹ Ε. Τσιγαρίδας, *Εικόνα Παναγίας Έλεούσας από την Καστοριά*, ΔΧΑΕ 4/1 (1980-81) 286, σημ. 54.

της Παναγίας Φανερωμένης³², τις τοιχογραφίες του ιερού του Αγίου Νικολάου Πετρίτη³³ και ορισμένες τοιχογραφίες του κυρίως ναού του Αγίου Γεωργίου του Βουνού³⁴.

Από τα μνημεία της Καστοριάς το πιο αντιπροσωπευτικό για τις καλλιτεχνικές τάσεις της εποχής είναι ο ναός του Ταξιάρχη, μία μικρή τρικλιτη βασιλική με νάρθηκα στη συνοικία Μητροπόλεως³⁵. Η διακόσμησή του σηματοδοτεί πολλαπλά την εποχή της σερβικής παρουσίας στην Καστοριά. Από καλλιτεχνική άποψη αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο και αντιπροσωπευτικό καλλιτεχνικό σύνολο της εποχής στην πόλη³⁶, αλλά και από ιστορική άποψη η επιγραφή του αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία, ακριβώς χρονολογημένη, για την παρουσία των σέρβων ηγεμόνων στην πόλη. Η επιγραφή βρίσκεται στο υπέρθυρο του δυτικού τοίχου του ναού και η διατήρησή της είναι πολύ κακή³⁷. Είναι έμμετρη, γραμμένη σε δώδεκα ιαμβικούς παροξύτονους δωδεκασύλλαβους στίχους και ορθογραφημένη. Αναφέρει το έτος 6868 από κτίσεως

---

³² Ε. Τσιγαρίδας, Ξερευνες στους ναούς τῆς Καστοριάς, *Μακεδονικά* 25 (1985-86) 384, εικ. 5.

³³ Τσιγαρίδας, ό. π., 383.

³⁴ Τσιγαρίδας, Εἰκόνα Παναγίας Ἐλεούσας, 286, σημ. 54· Τσιγαρίδας, Ξερευνες στους ναούς τῆς Καστοριάς, 387, εικ. 8 και Ε. Τσιγαρίδας, Εἰκονιστικές μαρτυρίες ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ σὲ ναούς τῆς Καστοριάς καὶ Βεροίας, Συμβολή στήν εἰκονογραφία τοῦ ἁγίου, *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην Γρηγορίου Παλαμᾶ* (1984), Θεσσαλονίκη 1986, 264, σημ. 6, εικ. 3.

³⁵ Ἄ. Ὁρλάνδος, Βυζαντινὰ Μνημεία Καστοριάς, *ΑΒΜΕ* 4 (1938) 61-68· Χατζηδάκης 1984, 92, ὅπου και παλιότερη βιβλιογραφία.

³⁶ Χατζηδάκης 1984, 102. Γιά τις τοιχογραφίες του ναού βλ. στο ἴδιο 93-98, 102, εικ. 4-7, 9-20.

³⁷ Το κείμενο ἔχει ως ἐξῆς, ὅπως το ἔχομε ἀποκαταστήσει: + ἀνακαινισμός τοῦ θείου δόμου τ[ούτου] / [ἀ]νιστορήθη ἢ καλὴ τεχνουργία / [5] κ(αὶ) Θεός Παντοκρά / τωρ / [7] τοῦ [ο]ῦκου [τούτου] τοῦ παμμεγίστου Μιχαὴλ Ταξιάρχου / δι[α] ἐξόδου του [...] τάτου / Δανιὴλ ἱερομονάχου. βασιλεύοντος / Συμεῶν / τοῦ Π[α]λαιολόγου ἄμα / τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ [Ἰωάννου τοῦ Δ]ούκα. / ἐξακισχιλιοστού τοῦ ἔτους / πλη[ρου]μέ[ων] / ὀκτακοσίων ἐξηκοστ[οῦ] ὀγδόου / περιπατούσης ἰνδίκτου / [τρισκα]ιδεκάτης. Βλ. Δρακοπούλου, *Ἡ χριστιανικὴ Καστοριά*, 174-180 (ὅπου και παλιότερη βιβλιογραφία). Φωτογραφία: Πελεκανίδης, *Καστοριά*, I, 127. Πανομοιότυπο: Ν. Μουτσόπουλος, *Καστοριά*, Λεύκωμα. Ἱστορικὴ-Χωροταξικὴ-Πολεοδομικὴ-Μορφολογικὴ Μελέτη Καστοριάς, Ἀθήνα 1981, 31, πίν. 5, εικ. 31.

κόσμου, που αντιστοιχεί στο έτος 1359/60 από Χριστού γεννήσεως και στη δεκάτη τρίτη ινδικτιώνα. Ο άγνωστος από άλλες πηγές ιερομόναχος Δανιήλ³⁸, χορηγός των τοιχογραφιών του δευτέρου στρώματος του ναού, ο οποίος, όπως φαίνεται από την ποιότητα των τοιχογραφιών και το λόγιο ύφος της επιγραφής θα πρέπει να ανήκε στην ανώτερη κοινωνία της πόλης, επέλεξε να αναφέρει τους σέρβους ηγεμόνες της Καστοριάς, «βασιλεύοντος / Συμεών / του Π[αλαιολόγου ἄμα] / του υἱοῦ αὐτοῦ [Ἰωάννου τοῦ Δ]ούκα», με τον τρόπο που μνημονεύονται σε κτητορικές επιγραφές και οι βυζαντινοί αυτοκράτορες³⁹. Με τον ίδιο σχεδόν τρόπο αναφέρεται ο Συμεών και σε επιγραφή της Μονής Υπαπαντής των Μετεώρων⁴⁰, καθώς και σε προβληματική, χαμένη σήμερα, επιγραφή σε μάρμαρο⁴¹. Ο Συμεών Παλαιολόγος είναι φυσικά ο Συμεών Ούρεσις, που αναφέρθηκε στην αρχή του κειμένου και ο Ιωάννης Δούκας, ο γιός του Ιωάννης Ούρεσις Παλαιολόγος⁴², συμβασιλέας του Συμεών, ηλικίας επτά έως οκτώ ετών την εποχή που γράφτηκε η επιγραφή.

Οι τοιχογραφίες του Ταξιάρχη Μητροπόλεως έχουν εκτελεσθεί πιθανότατα από καλλιτεχνικό εργαστήριο προερχόμενο η συνδεδεμένο στενά με το εκκλησιαστικό κέντρο της περιοχής, την Αχρίδα. Στην πόλη αυτή σημειώνεται μία αξιόλογη καλλιτεχνική κίνηση αυτήν την εποχή, στην οποία κυριαρχεί η προσωπικότητα του αρχιεπισκόπου Νικολάου⁴³.

---

³⁸ *PLP*, αφ. 5150.

³⁹ Πρβλ. την επιγραφή του 1289(;) στην Ομορφοκκλησιά της Αίγινας (Sophia Kalopissi-Verti, *Dedicatory Inscriptions and Donor Portraits in Thirteenth century Churches of Greece*, Wien 1992, 85), την μαρμάρινη επιγραφή του 1331/32 στο Οίτυλο της Μάνης (Anne Philippidis-Braat, *Inscriptions du IXe au XVe siècle*, *TM* 9 [1985] 329), την κτητορική επιγραφή του 1374/75 στον Άγιο Γεώργιο στο Λογκανίκο της Λακωνίας (Philippidis-Braat, *ό. π.*, 340).

⁴⁰ Ν. Βέης, Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων Μετεώρων καὶ τῆς πέριξ χώρας, *Βυζαντίς* 1 (1909) 569, αφ. 16.

⁴¹ Denise Papachryssanthou, A propos d'une inscription de Symeon Uroš, *TM* 2 (1967) 483-488) και Anne Avraméa-D. Feissel, Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance, IV. Inscriptions de Thessalie (à l'exception des Météores), *TM* 10 (1987) 381-383, αφ. 23.

⁴² D. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, 100, αφ. 58.

⁴³ Grozdanov, *Ohridsko*, 189-197.

Εκτός από τη μεταφορά καλλιτεχνών από την Αχρίδα, το πλήθος των τοιχογραφημένων ναών, που αναφέρθηκαν παραπάνω, υποβάλλει την ιδέα, αν όχι της υπέρθεσης τοπικού εργαστηρίου στην Καστοριά, τουλάχιστον της συμμετοχής αρκετών καστοριανών ζωγράφων στις τοπικές εργασίες.

Η αναθέμανση αυτή της πολιτιστικής ζωής και η στενή εκκλησιαστική και πνευματική σχέση με την Αχρίδα δίνουν μια εικόνα της πόλης την εποχή που την κατείχαν οι Σέρβοι. Παράλληλα ενισχύουν και επιβεβαιώνουν τα όσα ήδη γνωρίζομε για τον τρόπο με τον οποίο επεδίωκαν οι σέρβοι ηγεμόνες να διοικούν, κατά τα βυζαντινά δηλαδή πρότυπα⁴⁴.

Η προσέγγιση της «πραγματικότητας» της Καστοριάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η σερβική παρουσία όχι μόνο δεν ανέστειλε, αλλά αντίθετα ενθάρρυνε την ανάπτυξη της πόλης τις τελευταίες ώρες πριν την τουρκική κατάκτηση.

---

⁴⁴ Για την αποδοχή της βυζαντινής αυτοκρατορικής ιδεολογίας από τους σέρβους ηγεμόνες βλ. D. Korać, Sveta Gora pod srpskom vlašću, *ZRVI* 31 (1992) 50-58.